

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi. Yazar Osman Kara (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Baskı, Aralık 2020) 311 sayfa, ISBN: 9786257738330

History of Maghrib Tafsir from the Beginning to the Present. Author Osman Kara (Ankara: İlâhiyât Publications, 1. Edition, Aralık 2020) 311 pages, ISBN: 9786257738330

Değerlendiren/Reviewed by

Hatice BEKTAŞ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı

PhD Student, Istanbul University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

İstanbul, Türkiye

hbektas525@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8530-9194>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 24/07/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 20/10/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: “Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi. Yazar Osman Kara (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Baskı, Aralık 2020) 311 sayfa, ISBN: 9786257738330”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October, 2023), 852-860.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Kur'an-ı Kerim'in inzâli ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren gerek sözlü gerekse yazılı olarak Kur'an'ın tefsiri faaliyeti başlamıştır. Ayetlerdeki ilâhî murâdı anlama gayesiyle çok sayıda çalışma vücuda gelmiştir. Bununla birlikte bu eserlerin tasnifi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar tarihsel dönem, mekân, Tefsir yöntemi, mezheb vb. ölçütlerine göre tasnif edilerek tarih yazıcılığı yapıla gelmiştir. Bu bağlamda “Doğu İslâm dünyası ile Endülüs Medeniyeti arasında köprü vazifesi gören” Mağrib bölgesinin ihmal edildiğini tespit eden yazar bu çalışması ile “Mağrib bölgesinde yapılan tefsir çalışmalarını belirli bir sistem dâhilinde sınıflandırarak bölgesel bir tefsir tarihi” yazmayı amaçlamaktadır. Kitap; giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Çalışmanın giriş kısmı ise “Araştırmanın Önemi, Kapsamı, Metodu ve Kaynakları” ve “Tarih Boyunca Mağrib'in Siyasi, Sosyal ve İlmi Yapısı” olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Eserde, bu bölgenin Tefsir Tarihini kronolojik olarak ele alınmakta ve tarihî süreci Klasik Dönem ve Çağdaş Dönem tasnifine tabi tutulmaktadır. Milâdî 19. Yüzyıl öncesi dönem bu bölgenin Tefsir Tarihi için Klasik Dönemini, 19. Yüzyıl sonrası dönem ise Çağdaş Dönemini ifade etmektedir. “Mağrib'de Tefsir: Klasik Dönem” başlıklı Birinci Bölümde yazar, 19. Yüzyıla kadar telif edilen eserleri “Kayıp Tefsirler”, “Yazma Tefsirler”, “Matbu Tefsirler”, “Hâşiyeler”, “İhtisârlar” ve “Kur'an İlimlerine Dair Çalışmalar” olarak tasnif etmektedir. Bu başlıklandırma büyük oranda kitabın ikinci bölümünde de sürdürülmektedir. Sonuç itibariyle eser; Mağrib bölgesinde fetih hareketleriyle birlikte başlayan ve günümüze kadar gelen tefsir faaliyetini ve telif edilen eserleri tek tek zikretmekte ve genel hatları ile tanıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Tarih, Mağrib, Klasik, Çağdaş.

Abstract

With the revelation of the Qur'an, Hz. Prophet (s.a.v.) from the time of the, the activity of interpreting the Qur'an, both orally and in writing, has begun. To understand the divine will in the verses, many studies have come into being. However, the need for the classification of these works has arisen. These studies are historical period, place, Tafsir method, sect, etc. historiography of Tafsir has been done by classifying according to the criteria. In this context, the author, who determined that the Maghrib region, which served as a bridge between the Eastern Islamic world and the Andalusian Civilization, was neglected, aims to write a regional history of exegesis by classifying them within in a system the tafsir studies in the Maghreb region. The book; consists of an introduction, two main parts and a conclusion. The introductory part of the study consists of two main titles: “Importance, Scope, Method and Sources of Research” and “Political, Social and Scientific Structure of the Maghreb Throughout History”. In the work, the Tafsir History of this region is handled chronologically and its historical process is classified into the Classical Period and the Contemporary Period. The period before the 19th century refers to the Classical Period for the Tafsir History of this region, and the period after the 19th century refers to the Contemporary Period. In the First Chapter titled “Tafsir in Maghrib: Classical Period”, the author classifies the works that were copyrighted until the 19th century as “Lost Tafsirs”, “Manuscript Tafsirs”, “Printed Tafsirs”, “Hashiyahs”, “Ihtisars” and “Studies on Qur'anic Sciences”. This titling is largely maintained in the second part of the book. As a result, the work; mentions the tafsir activity and copyrighted works, which started with the conquest movements in the Maghreb region and have survived to the present day, and introduces them in general terms.

Keywords: Tafsir, History, Maghrib, Classical, Modern.

Kur'an-ı Kerim'in inzâli ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren gerek sözlü gerekse yazılı olarak Kur'an-ı Kerim'in tefsiri faaliyeti başlamıştır. Ayetlerdeki ilâhî murâdı anlama gayesine matuf olarak çok sayıda çalışma vücuda gelmiştir. Bununla birlikte telif edilen eserlerin tasnifi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar tarihsel dönem, mekân, tefsir yöntemi, mezheb vb. ölçütlere göre tasnif edilerek tarih yazıcılığı yapıla gelmiştir. Bu bağlamda “Doğu İslâm dünyası ile Endülüs Medeniyeti arasında köprü vazifesi gören” Mağrib bölgesinin ihmal edildiğini tespit eden yazar bu çalışması ile “Mağrib bölgesinde yapılan tefsir çalışmalarını belirli bir sistem dâhilinde sınıflandırarak bölgesel bir tefsir tarihi” yazmayı amaçlamaktadır (s. 9). Osman Kara tarafın-

dan kaleme alınan bu eser hem amacı hem de muhtevası itibarıyla dikkatimizi çekmiş ve bu çalışma vesilesiyle inceleme konusu edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle eserin içeriğine dair kısa bilgiler verilmek suretiyle eser özetlenecek ve yer yer tarafımızca eksik görülen kısımlara işaret edilecektir. Sonrasında ise çalışma genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Eser; giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Çalışmanın giriş kısmı “Araştırmanın Önemi, Kapsamı, Metodu ve Kaynakları” ve “Tarih Boyunca Mağrib’in Siyasi, Sosyal ve İlmi Yapısı” olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Burada yazar bu bölgeye dair yapılmış akademik çalışmalar hakkında malumat vermekte ve bu çalışmalarda incelenen Mağrib bölgesindeki eser ve müfessir sayısının azlığına dikkatleri çekmektedir. Konuya dair geniş çaplı literatür bilgisi sunan yazar, burada konuya ilgi duyan araştırmacılara kaynak bilgisi sunmaktadır (s. 11-29). Ayrıca bu bölümde bilhassa kitap çalışmalarında ihmal edilen konunun problematik tarafı izah edilmektedir. Literatüre dair yazarın tespit ettiği problem ise şöyledir: Tefsir tarihi yazımında bazı dönem, bölge ve müfessirlere yer verilmediği ve buralardaki tefsir faaliyetlerinin yeterince incelenmediğini bilinmektedir.¹ Buradan hareketle “Doğu İslâm dünyası ile Endülüs Medeniyeti arasında köprü vazifesi gören, her iki medeniyetten etkilendiği gibi aynı zamanda her ikisini etkileyen” Kuzey Afrika (Mağrib) bölgesinin ihmal edildiğini iddia eden Kara, bu tespitine binaen bu bölge üzerine müstakil bir eser kaleme almıştır (s. 11-14).

Müfessirlerin Kur’ân yorumunda yaşadığı coğrafya, tarihi dönem, siyasi nizam, kültür, örf gibi faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Bu kabulden hareketle yazar eserde, “Tarih Boyunca Mağrib’in Siyasi, Sosyal ve İlmi Yapısı” başlığına yer vermekte ve bu bölgeyi genel hatları ile tasvir etmektedir. Bu bölümün ilk başlığı olarak “İslâm öncesi Mağrib” başlığı altında tarihçilerin bu bölgeyi “Mağrib-i Ednâ”, “Mağrib-i Evsat” ve “Mağrib-i Aksâ” olarak üç kısma ayırdıkları ifade edilmekte ve bu tasnifin coğrafik sınırları hakkında malumatlar verilmektedir (s. 29-32). Coğrafyanın sınırlarının daha iyi anlaşılması adına incelenen bölgenin haritasının sonraki baskılarda ilave edilmesi bu başlığın mütemmimi olacaktır. Ayrıca bu başlık altında işlenen konu gerek inceleniş keyfiyeti gerekse muhtevası itibarıyla müstakil bir bölüm olmayı hak etmektedir.

Kara; eserinde bu bölgenin Tefsir Tarihini kronolojik olarak ele almakta ve tarihî süreci Klasik Dönem ve Çağdaş Dönem tasnifine tabi tutmaktadır. Bu itibarla Milâdî 19. Yüzyıl öncesi dönem bu bölgenin Tefsir Tarihi için Klasik Dönemini, 19. Yüzyıl sonrası dönem ise Çağdaş Dönemini ifade etmektedir.

“Mağrib’de Tefsir: Klasik Dönem” başlıklı Birinci Bölümde yazar, 19. Yüzyıla kadar telif edilen eserleri “Kayıp Tefsirler”, “Yazma Tefsirler”, “Matbu Tefsirler”, “Hâşiyeler”, “İhtisârlar” ve “Kur’ân İlimlerine Dair Çalışmalar” olarak tasnif etmektedir. Ayrıca bu başlıklandırma büyük oranda kitabın ikinci bölümünde de sürdürülmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde tefsirler belli ekoller şeklinde tasnif edilmemektedir. Zira farklı dönemlerde yazılan ve farklı özellikleri ile öne çıkan bazı tefsirlerin birden fazla tefsir ekolünün altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum kuvvetle muhtemeldir ki tasnif hususunda yazarı bazı zorlamalara ve tekrara sevk edecektir (s. 71-72).

“Kayıp Tefsirler” başlığı altında yazar Mağrib bölgesinde kurulan ilk devletlerden olan İdrîsîler döneminde telif edilen tefsirlerin tamamının; Rüstemîler döneminde telif edilen tefsirlerin

¹ Bk. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihinin Yazımı ve Problemleri*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012).

ekserisinin kayıp olduğuna ve hatta bu tefsirlere dair bilgilerin azlığına işaret etmektedir. Bu kı-sımda Rüstemilerin hüküm sürdüğü dönemde Haricî-ibâzî geleneğe mensubiyet sebebiyle bu dö-nemde tefsir faaliyetinin sınırlı olduğu ifade edilmekte ve bu durumun sebepleri M. Hüseyin ez-Zehebî'ye (1975-1977) atıfla izah edilmektedir. Bu başlık altında tefsir kaleme aldığı bilinen fakat eseri mevcut olmayan müfessirlerin isimleri ve tefsirleri kaydedilmektedir (s. 72-82).

“Yazma Tefsirler” başlığında yazar Mağrib bölgesinde fazla sayıda yazma halde bulunan tefsirlerin mevcut olduğunu ifade etmekte; bu eserlerin kaç varaktan oluştuğu, katalog numarası ile birlikte kayıtlı olduğu kütüphane bilgisi vermektedir. Bu eserleri yazar kronolojik tertip üzere incelemekte ve müfessirlerin yaşadıkları dönemlere işaret etmektedir (s. 82-89). Bu eserler içeri-sinde lugavî tefsirlerin ve fikhî tefsirlerin ekseriyette olduğu anlaşılmaktadır.

“Matbu Eserler” başlığı altında ise klasik dönemde yazılmış önemli tefsirler tanıtılmakta ve bu eserlerin sonraki eserlere olan etkileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu eserler içerisinde ilk matbu tefsir olma özelliği taşıyan eser, tebe-i tabiînden olan Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) tefsi-ridir. Sonrasında İbâzîye mezhebine mensup Hicrî II. Asrın sonları ve Hicrî III. Asrın başlarında yaşamış Cezayirli bir müfessir olan Hûd b. Muhakkem el-Hevârî'nin (ö. 280/893 civarı) tefsiri gelmektedir. Devamında bu dönemde Fâtımîlerin dikkate aldığı ve devlet politikalarında çokça yer verdiği batınî tefsir örneği olarak Kadı Nu'mân el-Mağribî'nin (ö. 363/974) *Esâsü't-te'vîl* adlı eseri incelenmektedir. Bu eser, Kur'ân'ın mushaf tertibine göre telif edilmiş bir tefsir değildir. Kur'ân-ı Kerim'den seçilen bazı âyetlerin şîa mezhebinin batınî yorum esaslarına göre yorumlandığı bir te'vîl örneğidir. Mağrib bölgesinde tefsirin önemli köşe taşlarından birisi olarak kabul edilen Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib b. Hammûş el-Kaysî el-Kayrevânî'nin (ö. 437/1045) *el-Hidâye ilâ bülüği'n-nihâye fî 'ilmi ma'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fînûni 'ulûmihî* adlı dört cilt olarak değişik kütüphanelerde el yazma nüshaları bulunan tefsiri de bu döneme tekâbül etmekte-dir (s. 89-122).

Klasik Dönem matbu tefsirler arasında, Mağrib bölgesinde yetişmiş önemli müfessir ve kı-raât imamlarından birisi olan Ebü'l-Abbas Ahmed b. 'Ammâr et-Tunûsî el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *et-Tafsîl* adlı tefsiri tanıtılmaktadır. Muvahhidler döneminde yapılan tefsir faaliyetlerinin ekserisi işârî yöntemi benimsemiştir. Sûfî kimliği ile tanınan ve işârî yorumlar yapan, tefsiri oldukça revaçta olan İbn Berrecân'ın (ö. 536/1141) tefsiri burada yer almaktadır. Mağrib'de ilk dönem filolojik tefsir metodunu uygulayan müfessirlerden birisi olan Sefâkusî'nin (ö. 742/1342) *el-Mücd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eserine bu bölümde yer verilmektedir. Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf es-Seâlibî el-Cezâiri'nin (ö. 875/1471) erken dönem tasavvuf ilminden elde ettiği keşfi yorumlara ve va'zu nâsihatlere dayandığı *el-Cevâbirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri de bu bölümden tanıtılmaktadır. Ayrıca araştırmada klasik dönemde tasavvuf/işâri yorum alanında Tunus'un en meşhur fakih ve müfessirlerinden biri olan İbn Arafe (ö. 803/1401) ve Tancalı büyük mutasavvıf ve müfessir İbn 'Acîbe'nin (ö. 1224/1809) tefsirleri ele alınmaktadır (s. 122-152). Bu kısımda yazar, 19. Yüzyıla kadarki dönemde telif edilen günümüzde matbu olarak bulunan tefsir-lerin müellifi ve tefsir yöntemleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu tefsirler üzerine yapılmış akademik çalışmaları da sıralamaktadır. Burada çalışmaların azlığına dikkat çekilmekte ve dolaylı olarak bazı müfessir ve eserlerinin akademik çalışmalara konu edilmesi gerektiğine işaret edilme-ktedir.

“Hâşiyeler” başlığı altında Merînîler ve sonrasındaki dönemlerde ekseriyetle Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâfı* ve Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *Tefsîru Celâleyn* adlı eserleri üzerine hâşiyeler yapıldığı tespit edilmiştir. Eserde yapılan bu hâşiyeler çalışmalarının isimleri zikredilmekte ve bu eserlerin muhtevasına dair malumatlar sunulmaktadır. Ayrıca bu iki Tefsir haricinde diğer tefsirlere dair yapılan hâşiyeler çalışmaları da kaydedilmektedir. Yazar bu eserlerin çoğunun yazma halde kütüphanelerde bulunduğuna işaret ettikten sonra yer bilgilerini aktarmaktadır (s. 152-158).

“İhtisârlar” başlığı altında gerek eserlerin gerekse tefsir kitaplarının niçin muhtasar hale getirildiği izah edilmekte ve bu coğrafyada telif edilen muhtasar tefsir eserleri kısaca tanıtılmaktadır. Burada Vâhidî’nin (ö. 468/1076) kendi telif ettiği tefsirini ihtisar etmesi; Yahya b. Sellâm’ın (ö. 200/815), Taberî’nin (ö. 310/923), Zemahşerî’nin, Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210), İbn Atıyye’nin (ö. 541/1147) tefsirlerinin özetlenmesi örnek olarak zikredilmektedir (s.158-161).

Klasik dönemde telif edilen “Kısmî Tefsirler” ise “Sure Tefsirleri” ve “Âyet Tefsirleri” olarak tasnif edilmektedir (s. 161-170). Bu dönemde telif edilen Sure Tefsirlerinin Fâtiha, İhlâs, Kevser, Yâsin, Mülk Sureleri ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır.

Klasik dönemde telif edilen “Kur’ân İlimlerine Dair Çalışmalar”ın sayısı ise yaklaşık yirmi civarındadır. Bu eserlerin listesini okuyucuya sunan yazar, bu eserlerin tamamına yakınının kayıp veya yazma halde olduğunu ifade etmekte ve kayıtlı oldukları kütüphanelerin bilgisini vermektedir (s. 170-174).

“Mağrib’de Tefsir: Çağdaş Dönem” başlıklı kitabın ikinci bölümünde öncelikle yazar tefsirlerin tasnif sorununu tartışmaktadır (s. 175-186). Yazar bu konuyu eserin ikinci bölümünde tartışması hasebiyle bu sorunun modern döneme ait bir sorunsal olduğu anlaşılmaktadır. Fakat tefsirlerin tasnifi sorunu modern dönemde çokça dillendirilmekle beraber sadece çağdaş dönemin sorunu olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim klasik dönemde telif edilmiş tefsirlerin de hangi kategoriler altında değerlendirileceği tartışılan bir konudur.² Bu tartışmayı her iki bölüme yaymak veya çalışmanın giriş bölümünde ele almak kanaatimizce daha isabetli olacaktır.

Kitabın ikinci bölümünde 19. Yüzyıl sonrası telif edilen tefsirler, ekollerine göre tasnif edilerek tanıtılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak “İslâhî/İctimâî Tefsir”e dair eserler incelenmektedir. Zira modern dönemin en önemli özelliklerinden birisi Batı karşısında savunmacı pozisyonda kalan müslümanların ıslahat çalışmalarını başlatmalarıdır. Eserde Cemâleddin Efgânî (1838-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh’un (1849-1905) ıslahat düşüncelerinden etkilenen Mağribli müfessirlerin, yazmış oldukları tefsirlerde ıslahat/yenilikçi düşüncelere ve toplumsal olaylara geniş yer verdikleri ifade edilmektedir. Bu hususta Abdulhamîd b. Bâdîs (1889-1940), Ebû Bekir Zinîber (1882-1956), Muhammed Mekki en-Nasrî (1906-1994) ve Ebû Bekir Câbir el-Cezâirî (1921-2018) gibi müfessirlerin toplumun geri kalmışlıktan kurtulması, özellikle vatan topraklarını işgal eden sömürgecilere karşı müslümanlara cihat ruhunu ve mücadele azmini aşlayan fikri hareketlerin muharrik gücü oldukları vurgulanmıştır. Bu müfessirlerin toplumu cehaletten kurtarmak gayesiyle Kur’ân’ın hidâyet ve rehberliği ışığında toplumu eğitime görevini üstlendikleri, yaptıkları çalışmalar

² Bk. Hikmet Koçyiğit, “Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/31 (2014), 45-84; İsmail Çalışkan, “Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliği –Eleştiriler-Gerekçeler-Teklifler”, *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri Sempozyumu 11-12 Haziran 2005* ed. Ömer Kara (Van: 2007), 103-114.

ve yazdıkları tefsirler incelenerek ortaya konmuştur (s. 186-210). Sonrasında kitapta Makâsîdî tefsir ekolünün önemli temsilcilerinden birisi olan ve Tunus'un eğitim faaliyetleri ve yükseköğrenimin ıslahı konusunda önemli görevler icra eden İbn Âşûr'un (1879-1973) tefsir ve makâsîd alanında yaptığı çalışmalar tanıtılmaktadır (s. 210-226).

Kitapta Fırka Tefsirleri bağlamında, özellikle Cezayir bölgesinde etkili olan İbaziyye fırkasının yaptığı tefsir faaliyetleri üzerinde durulmakta, Eттаfeyyîş (1820-1914) ve İbrahim Ömer Beyyûd'un (1899-1980) tefsirleri tanıtılmaktadır (s. 226-233). Ayrıca bu bölgede selefi hareketlerin yaygın olduğu ve tefsire önemli katkılar sundukları belirtilmektedir. Bu çerçevede Takıyuddin el-Hilâlî (1894-1987) ve Abdullah Kenûn'un (1908/1990) yazdıkları tefsir ve eserlerin tanıtımına yer verilmektedir (s. 233-241).

Mağrib'de dini ve kültürel atmosferin canlı tutulmasını sağlayan hareketlerin başında tasavvuf gelmektedir. Mağrib'de tasavvufi hareketler aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinde de önemli rol üstlenmişlerdir. Yazarın kanaatine göre tasavvufi hareketlerin çok yaygın olduğu bölgede işârî tefsir örnekleri maalesef yeterli sayıda değildir. Bu kısımda Mâülayneyn b. Muhammed Fadl eş-Şinkîû (1831-1910), Abdulvehhab Lukaş et-Tıtvânî (1853-1922) ve Ahsen el-Bu'akîlî'nin (1882-1948) tefsirlerine ve tasavvufi yorumlarına yer verilmektedir (s. 241-258). Çağdaş dönem tefsir ekolleri bağlamında son olarak sîret-nüzûl ilişkisi bağlamında Kur'ân'ı yorumlamayı amaçlayan felsefi düşünür Câbirî'nin (1935-2010) tefsiri ele alınmaktadır. Zira bu tefsir aynı zamanda Kur'ân'ın nüzûl tertibine göre telif edilmiş ve sîret-nüzûl ilişkisine odaklanmış önemli bir çalışmadır (s. 258-273).

“Kayıp ve Yazma Tefsirler” başlığı altında Kara, günümüzde Mağrib bölgesinde telif edilen Tefsirlerin birçoğunun özel kütüphanelerde muhafaza edildiğini ve bu sebeple istifade edilemez bir halde olduğunu ifade etmektedir. Bu tefsirlerin isimlerini ve müfessirlerini -tespit edilemediği kadarıyla- zikretmektedir. Bu eserlerin sayısı yirmiyeye yakındır (s. 273-277).

“Matbu Tefsirler” başlığı altında üç eser; “Eksik Tefsirler” başlığı altında ise dört eser genel özellikleri verilerek suretiyle isim ve müellif olarak zikredilmektedir (s. 277-278). Modern dönemde telif edilen “Hâşiye ve Ta'likler”in ise sayı olarak az oldukları ifade edilmekte ve tespit edilen eserler sıralanmaktadır (s. 278-179).

Modern dönemde telif edilen “Kısmî Tefsirler”; “Sûre Tefsirleri” ve “Âyet Tefsirleri” olarak tasnif edilerek incelenmektedir. Bu dönemde Mağrib coğrafyasında bilhassa Fâtiha Sûresi özelinde tefsirlerin kaleme alındığı ifade edilmekte ve diğer sûrelere dair yazılan tefsirlere de işaret edilmektedir (s. 279-281). “Ayet Tefsirleri” başlığı altında A'râf Sûresi 204. Ayeti, Vâkı'a Sûresi 77-79 Ayetleri, Duhâ Suresi 7. Ayeti, Felak Sûresi'nin son ayeti başta olmak üzere müfessirlerin dikkatini çeken ayetler üzerine yazılan risaleler incelenmektedir (s. 281-283).

“Kur'ân İlimlerine Dair Çalışmalar” başlığı altında modern dönemde *İ'câzu'l-Kur'ân*, *Fedâilu'l-Kur'ân*, *Münâsebâtu'l-Kur'ân*, *Garîbu'l-Kur'ân* ilimlerine dair yazılmış eserler tanıtılmaktadır. Ayrıca bazı tefsirlerin mukaddimesinde de Ulûmu'l-Kur'ân konularının bazılarında yer verildiği ifade edilmektedir (s. 283-286).

Yazar eserin “Sonuç” bölümünde bu coğrafyanın önemini vurgulamakta ve burada telif edilen tefsir çalışmalarının sayıca az olmasının sebeplerini ifade etmektedir. Doğu'da telif edilen çok sayıdaki tefsir eserinin tercüme yoluyla bu bölgeye gelmesi ve büyük ölçüde o tefsirlerden

yararlanılarak telif türü tefsir yazımına ihtiyaç duyulmaması, müelliflerin tefsir ve yorum konusunda hata etme endişesi, bu bölge halkının çoğunluğunun sahra ve köylerde göçebe hayat sürmelerine bağlı olarak ilimden uzak kalmaları bu bölgedeki telif tefsirlerin sayısının az olmasının başlıca sebepleridir (s. 288-289). Ayrıca yazar, Mağrib bölgesi özelinde literatürde mevcut olan çalışmaların tasnif edilerek titizlikle irdelenmesi gerektiğine işaret ederek çalışmasını hitama erdirmektedir (s. 287-291).

Eser hakkında genel değerlendirmeye gelecek olursak; kitabın başlığı ve içeriği birbiriyle uyumludur ve kitabın ismi çalışmanın mahiyetini yansıtmaktadır. Birinci ve ikinci bölüme ait başlıklar, birbirlerinin farklı dönemlerde yansması olması sebebiyle büyük oranda birbirleriyle aynıdır. Fakat birinci bölümde başlıklarda eser ismi, ikinci bölümde müfessir ismi yer almaktadır. Diğer başlıklarda olduğu gibi ortaklık sağlanması uygun olacaktır.

Tarihsel süreç Klasik ve Modern olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnif gerek İslâmî ilimler gerekse onun alt branşı olan Tefsir ilmine dair yaşanan köklü değişim ve dönüşüme işaret etmesi sebebiyle kanaatimizce isabetli bir tasniftir. Fakat Klasik Dönemi ihtiva eden kitabın birinci bölümü, Miladî 19. Yüzyıla kadar olan yaklaşık on bir asırlık bir süreci incelemeyi hedeflemektedir. Bu tasnif itibarıyla yaklaşık on bir asırlık bir süreç tek bir dönem olarak telakki edilmekte ve bu dönem içerisinde telif edilen tefsirlerin tamamının aynı özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki bu kadar uzun bir tarihsel süreci tek bir dönem olarak tasnif etmek beraberinde bazı problemleri getirecektir. Çalışmanın sonraki baskılarında bu kapsayıcılık dikkate alınmak suretiyle Klasik Dönemi kendi içerisinde tarihsel olarak birtakım alt dönemlere ayırarak incelemek kanaatimizce isabetli olacaktır. Ayrıca dönemsel ayrımların daha iyi anlaşılabilmesi adına Klasik ve Modern Tefsirin tanımlarının çalışmaya eklenmesi kanaatimizce faydalı olacaktır.

Kitap, ansiklopedik bir formda kaleme alınmış olmasına rağmen gerek üslup gerekse muhteva açısından okuyucuyu sıkmayan bir akıcılığa sahiptir. Fakat çalışmanın bu ansiklopedik formu gereği belli periyotlarla güncellenme ihtiyacı olacaktır. Zira ilerleyen süreçlerde bu coğrafyada yeni Tefsir eserleri kaleme alınacak veya yazma halde mevcut olan eserlere dair malumatlar artacak veya bu eserler tahkik edilerek neşredilecektir.

Sonuç itibarıyla eser; Mağrib bölgesinde fetih hareketleriyle birlikte başlayan ve günümüze kadar gelen tefsir faaliyetini ve telif edilen eserleri tek tek zikretmekte ve genel hatları ile tanıtmaktadır. Bu itibarla eser, bölgesel Tefsir Tarihi yazımı projesinin bir halkasını oluşturmaktadır. Ciddi bir çalışmanın mahsulü olduğu anlaşılan kitap, muhtevası itibarıyla Tefsir akademisine büyük bir katkı sunmaktadır. Eser bu haliyle genelde Tefsir Tarihi özelde ise Mağrib bölgesine dair çalışma yapan akademisyenlerin ve konuya ilgi duyan okuyucuların müstağni kalamayacakları ve keyifle istifade edecekleri bir çalışmadır.

Kaynakça

- Çalışkan, İsmail. “Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği –Eleştiriler-Gerekçeler-Teklifler”. *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri Sempozyumu 11-12 Haziran 2005* ed. Ömer Kara (Van: 2007), 103-114.
- Kara, Osman. *Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Baskı, Aralık 2020.
- Karagöz, Mustafa. *Tefsir Tarihinin Yazımı ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Koçyiğit, Hikmet. “Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi”. *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 19/31 (2014), 45-84.
-

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Hatice BEKTAŞ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that he have no competing interests.